

SIPOS PÁL
ÉS
KAZINCZY FERENC

ÍRTA
MAKKAI ERNŐ

KOLOZSVÁR, 1944

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

Különlenyomat
az ERDÉLYI MÚZEUM
1944. évi 1—2. füzetéből

Sipos Pál és Kazinczy Ferenc*

A magyar szellemtörténetben munkálkodónak manapság elkerülhetetlenül szemébe ötlük az a sajnálatos mulasztás, amely a magyar filozófiai törekvések számbavételének területén a mult és jelen század fel lendülő tudományosságának idején történt. Újabban ugyan elhangzott egy-két, a hiányok pótlását sürgető szó, de a közvélemény, és ami még nagyobb baj, tudományos körök is elhanyagolhatónak tartják a kutatás e területét, beletörődve a filozófiátlan magyarságról, a rendszeres bölcséleti gondolkodásra nem képes magyar szellemről alkotott kép sivárságába. Nem csoda tehát, ha nálunk népszerűtlen tudomány a filozófia; sőt odáig jutottunk, hogy ebben a mai, mindenfelől válságokat emlegető világban még tudomány voltát is kétségbevonják. A baj gyökere abban rejlik, hogy tudományosságunk minden időben túlzott igénnyel lépett fel a magyar bölcseléttel szemben: megállapította, hogy alig akad egy-két, többé-kevésbé önálló bölcséleti rendszert alkotó magyar filozófus és ebből a tényből a magyar szellem a filozófikus jellegére következtetett. Igazság az, hogy az erőteljes filozófiai gondolkodás rendszerre-törő jelleme magának a filozófiának belső sajátágaiból fakadó és központi jelentőségű tulajdonság; a filozófiai rendszer önértékű eredménye a filozófálásnak. De nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a bölcséleti gondolkodás jelen van az emberi szellem minden megnyilvánulásában. Volt idő, amikor a bölcsélet egyike volt azoknak a szükség-szerű és fontos utaknak, melyeken az európai műveltség gazdag folyama hozzánk ömlött, eszmét, alapot és módszert nyújtva a magyar tudományosság minden ágának, művészetnek, irodalomnak egyaránt. Ez nem azt jelenti, hogy a magyar szellem, ha filozófált, csupán idegen értékek kölcsönéből élt, hanem azt, hogy az európai bölcsélet eredményeinek birtokában képes volt saját értékeinek kibontakozására is. Az európai bölcsélet szinte minden rendszerének értelmezőit és továbbépítőit megtaláljuk nálunk is, és elmondhatjuk, hogy a filozófiának időnként sokkal nagyobb szerepe volt az egyéni magyar életforma kialakításában, mint ma. A magyar filozófiai gondolkodás azonban ritkán kristályosodhatott ki bölcséleti rendszer formájában; e ténynek oka külön tanulmány tárgya lehetne. Annál inkább érvényesült a szellemi élet más területein. Magyar filozófusokat nem kell mindig e név fekete palástja alatt keresnünk: bölcselő volt BETHLEN MIKLÓS is, bár nem írt filozó-

* A Bölcsészeti- Nyelv- és Történettudományi Szakosztály 1943. november 26-i ülésén tartott felolvasás. — A dolgozat a kolozsvári egyetem filozófiai intézetében készült.

fiai munkát, de alig volt magyar férfiú, aki a virágkorát élő cartesia-nizmus szellemiségébe olyan értéssel hatolt volna bele, mint ő. Bölcselő volt PÁZMÁNY PÉTER és SZÉCHENYI ISTVÁN, bár mindkettőt egyéb hivatás teljesítésére szorította a magyar élet kényszerítő szüksége és filozófus volt EÖTVÖS JÓZSEF meg MADÁCH IMRE is, bár mondanivalóik keretétől a sokkal népszerűbb és ezért hatásosabb szépirodalmi formát választották. S talán APÁCZAI CSERI JÁNOS áldozatos életéből sem a filozófiára termettség hiányzott, hanem az alkotásra kellő alkalmas idő; megölte őt a sietség, a mindenben tenni vágyó túlfeszített munka. Amikor a közvetkezőkben SIPOS PÁL és KAZINCZY FERENC barátságának eszmei hátterét igyekszünk felvázolni, törekvésünkben az a gondolat vezet, hogy a magyar szellemi élet, legyen az tudomány vagy szépirodalom, sokkal többet nyert a filozófiától, az európai bölcsélet eredményeinek igazságai-ból magyar közvetítőin keresztül, mint azt az ember futólagos pillantással felmérhetné.

Sipos és Kazinczy barátságának története épen arra a termékeny egymásrahatásra jó példa, amelyben e két férfiú egyéniségén és életművén keresztül egyaránt kivette a maga részét mind a szépirodalom, mind a filozófia. Hogy Sipos tudományos eredményeinek tekintélyes részét a filozófia és teológia területén érte el, azt adottságain kívül első-sorban Kazinczynak köszönheti. Ennek ellenértéképpen a széphalmi remete sok olyan eszmét, sok olyan gondolatot nyert Sipos közvetítésével a filozófiától, amelyek mind szépirodalmi műveiben és nyelvújító, műveltségteremtő harcában, mind filozófiai és vallásos gondolkozásában támaszául szolgáltak. Az a kapcsolat tehát, ami közöttük volt s amelynek világos nyomát főleg levelezésükben,¹ de egész életművükben tapasztaljuk, kihámozása során előnkbe állítja egy magyar bölcselő és teológus munkásságának teljes kifejlődését és reávilágít arra a gondolkodás-formáló befolyásra, amelyet ez a férfiú korának egyik legnagyobb magyarjára gyakorolt. De nemcsak ebben áll ennek a barátságnak jelentősége. Amellett, hogy egyrészt egy magyar gondolkodó életművének kialakítója volt és jótékonyan befolyásolta egy nemzeti műveltség teremtéséért élő férfiú munkásságát, másrészt környezetükben, kapcsolataikon, levelezésükön keresztül igazi tudományos, filozófikus légkört teremtett, amelyben élt és teljesedett a magyar bölcséleti gondolkodás, eszmék születtek és fejlődtek, alakult a magyar bölcséleti műnyelv és terjedt a felvilágosodás utáni európai bölcsélet és teológia szellemisége.

Mielőtt a filozófus Sipos lelki alkatának és Kazinczyhoz fűződött barátságának bemutatását megkísérlenők, szükségesnek látjuk e ma már elfelejtett, de korában európai hírnű tudós életútjának néhány fontosabb fordulópontját felidézni. Alkalmat szolgáltat erre a visszaemlékezésre az a szerencsés körülmény is, hogy nemrégiben egy PONORI

¹ Kazinczy Siposhoz írt leveleinek egyrésze megjelent Lipcsében, 1846-ban, valószínűleg Szigethi Mózes, Sipos egyik tanítványa gondozásában. Tanulmányunkban a VÁCZY JÁNOS kiadásában megjelent 22 kötetes *Kazinczy Ferenc levelezése* című munkát és annak folyóiratokban közölt pótlásait használtuk.

THEWREWK JÓZSEF² tollából eredő életrajza került kezünkbe.³ A fiatal szerző inkább a hálás tanítvány rajongó hangján, mint a felkészült életrajzíró alapos tárgyilagosságával számol be mesterének élete folyásáról, de különösen az ifjú Sipos életkörülményeit oly részletesen ismer-teti és tanári működéséhez annyi érdekes megjegyzést fűz, hogy érde-mesnek tartottuk adatait tanulmányunkba iktatni, annál is inkább, mi-vel Sipos korunkbeli biográfusa és matematikai munkásságának alapos ismertetője, WOYCIECHOWSKY-JELITAI JÓZSEF,⁴ nem ismeri ezt a munkát.

Sipos Pál 1759. október 16-án Nagyenyeden született református szülőktől. Apja SÁMUEL szücsmester, anyja — THEWREWK szerint — KOVÁCS KATALIN volt. 1764. októberében került a nagyenyedi refor-mátus kollégiumba; itt csakhamar kitűnt társai közül éles eszével: „kö-zönségesen mondták felőle, hogy nekie előb kezdettek tanítványai lenni, mint tanítóji“⁵ és egykori nevelője, KOLOZSVÁRY ZSIGMOND szerint „kiesinysége oltá mindent értelmesen tanult-meg, 's nagy hajlandó-ságát mutatta-ki a' verselésre.“⁶ Tizenöt éves korában már iskolai pályatételeken dolgozott, prédikációival díjakat nyert és versrögtönzé-seivel bámulatba ejtette társait.⁷ Sokoldalúságában azonban kitűnő ma-tematikai érzéke vezetett: „Mig mások a' táblán, ő az alatt eszében dol-goza-ki tizennégy számnak is radixat“.⁸ Ez a tehetség egyre jobban kibontakozott benne akkor, amikor 1775-ben, tógás diákká való avatása után a kiváló matematika és bölcészprofesszor, ZABOLAI KOVÁCS JÓZSEF keze alá került.⁹ Ekkor vetette meg alapját annak a korában fölényes matematikai tudásnak, amelynek gyümölcse később több új matematikai eljárás és segédeszköz felfedezése volt.

1781-ben a Kollégium költői osztályának tanításával bízták meg; e hivatala letétele után egyideig BÁRÓ NALÁCZY JÓZSEF ugyancsak József nevű fia mellett volt nevelő Bábolnán, majd 1783. októberében elnyerte a szászvárosi református iskola rektori állását. Igyekezett rendbehozni a partikula anyagi és szellemi ügyeit, közben maga is sokat tanult. Tanítványai számára egy *S z o m o r - j á t é k* című verses színdarabot, írt, amelyet 1784-ben elő is adtak.

² Ponori Thewrewk József (1793—1870), P. Th. János táblabíró és a naplóíró Götfi Borbála fia, Sipos Pál és Buczy Emil tanítványa, később ügyvéd, szépirodalmi, nyelvészeti és történetíró, műgyűjtő. Ő fedezte fel a Thewrewk-kódexet.

³ Kézirata a Széchenyi könyvtár kéziratárában *Sipos Pál élete ismeret-len szerzőtől* címen (Jelzete: Quart. Hung. 2638) 56 lapra terjed a szerző saját kézírásával és javításaival. 1816. szeptemberében, Sipos halálának havá-ban írta Kazinczy biztatására, aki hiába várta br. Naláczy István Sipos élete megírására tett ígéretének beváltását. — Ponori Thewrewkön kívül Fogarasi Lészay Dániel is foglalkozott Sipos életével, de jegyzései még nem kerültek elő Kazinczy hagyatékából.

⁴ *Sipos Pál élete és matematikai munkássága*. Debrecen, 1932. Közl. a debr. tud. egyet. mat. szemínáriumból. VI. (Szerk.: Dávid Lajos).

⁵ PONORI THEWREWK id. életrajza 2.

⁶ I. m. 5.

⁷ I. m. 6-7.

⁸ I. m. 9.

⁹ WOYCIECHOWSKY; i. m. 11.

Szászvárosi rektorkodása nem volt egészen zavartalan. 1784-ben, — írja THEWREWK¹⁰ — „a' közönséges szeretetet érdemlő Elöljáró a' boldogítás közepette szinte elhala. Egy Orbán nevű deák, kit égrekiáltó hibájáért törvényesen megbüntettetett, megakarta ölni.“ A parasztlázadás hullámai is fenyegették Szászvárost: „Ugyan az említett esztendő Novemberében, midőn Hóra pórhada Benczenczen és Gyal máron gyujtogatott, Szászváros utszájin éjel nappal dobot veretett, hogy a' katonaságot jelentő hang rettentse-el a' dühös népet. Mely által meg is mentődött Szászváros a' veszélytől.“¹¹

1787-ben megvált a szászvárosi iskolától és három esztendőn keresztül a koronaőr gróf Teleki József fiának nevelője volt Szirákon. Teleki annakidején — amint Woyciechowsky kifejti¹² — kora kiváló matematikusainak, a Bernoulliaknak és Clairautnak tanítványa volt, maga is kitünően képzett tudós. Társasága a matematikusnak készülő Siposra minden bizonnyal nagy hatással volt és hatalmas könyvtárát is javára használhatta. Sipos Szirákon részt vett patrónusa és ennek fia, gróf Teleki László könyvtárszervező és gazdaságvezető munkájában is, amint erről két levele tanuskodik.¹³

Külföldi tanulmányait korához képest elég későn, 1791-ben kezdte meg. Valószínűleg a Telekiek biztatására és segítségével ez év nyarán Bécsen keresztül Oderafrankfurtba utazott és beiratkozott az ottani egyetem teológiai karára. Érdeklődési körét főleg a matematika töltötte ki, de filozófiai és teológiai tanulmányait sem hanyagolta el. Itt tartózkodásának irodalmi emléke egy latinnyelvű gyászének, amelyet teológia professzorának, J. J. L. CAUSSE-nak elhunytá alkalmával írt és adott ki.

Frankfurt után Göttinga következett: itt szerezte összeköttetéseit kora kiváló matematikusaival, köztük a polihisztor ABRAHAM GOTTHELF KÄSTNER-rel, akivel később leveleket is váltott.¹⁴ Kästner mindig a komoly megbecsülés hangján nyilatkozott a fiatal matematikus tudományos eredményeiről.

E két egyetemen kívül Sipos a bécsi főiskolát is felkereste. Bécsi tartózkodása 1797 közepéig tartott; ezalatt tanulmányai végzésén és matematikai dolgozatok¹⁵ készítésén kívül gróf Teleki Sámuel fiának, Ferencnek nevelését is magára vállalta. Egyik Bécsből keltezett és gróf Teleki Lászlóhoz címzett leveléből¹⁶ arról értesülünk, hogy 1795 júniusában az a gondolat foglalkoztatta, hogy pályázzék a nagyenyedi kollégium épen megüresedésben lévő filozófiai tanszékére. Ugyanez évben fejezte be *Beschreibung und Anwendung eines mathematischen In-*

¹⁰ I. m. 14.

¹¹ I. m. 16.

¹² I. m. 12-14.

¹³ Az Erd. Nemz. Múz. levéltárában. Gróf Teleki László (sziráki) levéltára, S betű. 1788. XII. 1. és 1789. X. 27. keltezésű levelek; kiadatlanok.

¹⁴ Egyetemi tanulmányait részletesebben ismertette Woyciechowsky. Ugyanő kiadta idézett munkájában Bodenek és Kästnernek egy-egy Siposhoz címzett levelét.

¹⁵ Egy geometriai tárgyú, Bécsben készült dolgozatának csak címét ismerjük: *Tractatus Doctrinae de conciliis sectionibus Geometricae Explantae*. L. K. F. lev., XIV. k. 484.

¹⁶ E. N. M. lev. tár. Gr. T. L. (sziráki) lev. tára S betű. 1795. VI. 19.

strument für die Mechaniker, stb. című értekezését, amely az első eredeti, magyar embertől írt, kora színvonalán álló matematikai dolgozat:¹⁷ benne a körív mérésének problémáját oldja meg egy igen elmés, szög-mérőszerű találmány, az izométer segítségével és az elipszis rektifikációját adja az általa megszerkesztett Sipos-görbe nyomán. Tanulmányát a berlini királyi akadémia adta ki 1796-ban és az JOHANN ELERT BODE, a kiváló német matematikus és csillagász ajánlására, akivel később Sipos szintén levelezésben állott, az akadémiától értékes aranyérmert nyert. Az akadémia 1700 és 1854 között kiadott értekezéseinek szerzői sorában Sipos volt az egyetlen olyan matematikus, aki nem volt tagja ennek az intézménynek.¹⁸

1797. őszén tért vissza Erdélybe. Egy ideig BÁRÓ KEMÉNY SIMON gyermekei mellett nevelősködött s főleg szépirodalommal foglalkozott; alkalmi versei, melyekből egynéhány már eddig is napvilágot látott, gyakran jelentek meg a Magyar Merkur és Magyar Kurir hasábjain. Főrangú patrónusai érezték benne a nem mindennapi tehetség kibontakozását és egyengetni igyekeztek érvényesülésének útját. GRÓF KEMÉNY SÁMUEL írja egyik levelében,¹⁹ hogy gróf Teleki Sámuel kancellár ajánlására kinevezték a marosvásárhelyi református kollégium matematikai és fizikai tanszékre, de báró Naláczy József és báró Bánffy László óhajára, akik fiaikat Szászvároson neveltették, ezt az állást nem fogadta el, hanem 1798 őszén ismét Szászvárosra ment az ottani kollégiumi színvonalra emelt iskola rektor-professzori hivatalába. Ez év szeptember 23-án foglalta el új állását. Szászvároson ő volt az első rektor-professzor. Nem sokkal ezután, november 25-én újra meghívást kapott Vásárhelyre, sőt az egyházi főtanács beiktatását és fizetésének kiutalását is elrendelte; ő azonban Szászvároson maradt a kisebb fizetés, de az alkotás lehetőségének tudatában.

Hivatalba iktatása után első gondja volt az iskola épületeinek rendbeszedése és kibővítése a megnövekedett tanulói létszám követelményeinek megfelelően. A nevelés menetét is élenkíteni s megrögzött mezevességéből feloldani igyekezett: kiküszöbölte az értelmetlen szajkózást és önnevelésre szoktatta az ifjúságot, ébresztgetvén tudományos érdeklődését; szeminárium-szerű rendszert vezetett be, ahol a tanulók is kérdezhettek s feladatok kitűzésével önálló, iskolán kívüli munkára serkentette tanítványait. „Professzorságában diákjai — írja Ponori Thewrewk²⁰ — kettőben multák fellyül a' több Kollégyombelieket: a' Mathezisben, és azzal, hogy ők derék tanítójuk gyakor megszólítására filozófiai, vallásos és költői tárgyakról önnerejeken próbált munkácsiakat készíttetek 's azoknak szebbjeit kiosztogatták a' körül vidéki olvasó közönségnek. Szerencsés tanulóműhely, hol a' tanulók kiszabott rendes órákon, szokott tanításon kívül nemesebb pálya megfutására is serkentetnek!” Sipos megtalálta annak módját, hogy hathatossága szűk keretét a műveltségteremtés érdekében iskolája korlátjain kívül is kiterjessze.

Szászvároson matematika mellett filozófiát, vallást, történelmet, poézist és deák literaturát tanított és ezekben mindig az eredeti kútfők-

¹⁷ WOYCIECHOWSKY: i. m. 24. ¹⁸ I. m. 24. ¹⁹ I. m. 36. ²⁰ I. m. 19.

höz vezette tanítványait, megértetvén velők, hogy a tudományok és művészetek klasszikusainak tanulmányozása többet ér minden másodkézből vett és kapcsolatát, lelkét vesztett ismeretnél; kézikönyvek hiányában saját könyvtárát bocsátotta diákjai rendelkezésére és belátta azt is, hogy szükséges tanár és diák között bensőségebb, személyesebb kapcsolatokat teremteni, éppen az eredményes nevelés érdekében. Ezért gyakran meghívta otthonába tanítványainak seregét „tisztességes mulatságra“, beszélgetésre, csöndes szórakozásra. Öntudatos magyar ifjúságot, „édes hazánknak valódi magyar polgárokat“ akart nevelni és ezért tanítványaiiban nemcsak a tanulás és művelődés nemzetj fontosságának tudatát ápolta, hanem gondja volt arra is, hogy külsőségekben is magyarok legyenek, hordjanak magyar ruhát, sajátítsanak el magyar magatartást és megjelenésükben ne legyenek idegen majmolók — Thewrewk szavai szerint — „módi-vadászók“. Igen fontos kiállás, alapos figyelmeztetés volt ez éppen egy olyan megye magyar szigetén, ahol — ismét Thewrewk szavaival élve — „az odaváló magyarok nagyrészt nyelvöket, köntösöket, szokásokat a' Környékbeli Oláhokéival felcserélték“,²¹ s ahol műveltebb körökben is rohamosan terjedt a román szó. Hét esztendei szászvárosi működése alatt Sipos körében tudósok, költők és műveltségpártolók nevelkedtek, közöttük olyan jeles férfiak, mint KERÉKES ÁBEL, a történetíró, aki latin helyett magyarul tanított a szászvárosi iskolában, PONORI THEWREWK JÓZSEF, FOGARASI LÉSZAY DÁNIEL, aki hosszú időn keresztül gyámolítója volt a szászvárosi kollégiumnak és orvostudományi tanulmányaival országszerte ismertté tette nevét²² és még többen, akik koruk társadalmi, politikai, irodalmi, egyszóval szellemi életében alkotó szerepet töltöttek be.

1805. augusztusában jól megérdemelt megtiszteltetés érte a magát szinte eltemetettnek érző és tudományos működéséről már-már lemondó Sipost. GRÓF KEMÉNY SÁMUEL ajánlására, aki mindig számon tartotta sorsát, a sárospataki főiskola főkurátora, VAY JÓZSEF egy igen szép levéllel meghívta kollégiuma matematikai és fizikai tanszékére.²³ Sipos sokáig habozott, hogy elfogadja-e a meghívást: természetének az a mások javát előbbre helyező és maga érdekét kevesebbre tartó tulajdonsága érvényesült itt is, amely meggátolta a vásárhelyi állás elérésében. Végül azonban, jóakarói unszolására a kimenetel mellett döntött és 1805. november 12-én elfoglalta új hivatalát.

Öt éves sárospataki tartózkodása nem mult el nyomtalanul az iskola életében. Amint Woyciechowsky szabatosan kifejti,²⁴ az intézmény neki

²¹ *I. m.* 34. Érdemes megemlíteni, hogy e helyen Thewrewk jegyzetben foglakozik a hunyadmegyei Tordos falu neve eredetével és Benkő Józsefre hivatkozva a nagyszámú román lakosságot nem őslakónak, hanem beszárma- zottnak tartja.

²² L. DÓSA DÉNES: *A szászvárosi ev. ref. Kun-kollégium története*. Szászváros 1897.

²³ A levél eredetije a sárospataki iskola levéltárában van XXXI. 12057/220. jelzet alatt: Woyciechowsky id. munkája 39. lapján közölte egy részét, Ponori Thewrewk egész terjedelmében életrajzába iktatta (*I. m.* 27-30.).

²⁴ *I. m.* 40—3.

köszönhette, hogy rövidesen országos viszonylatban a legjobb, de európai mértékkel mérve is kiváló matematikai tantervvvel rendelkezhetett. Modern didaktikai elvei, így a klasszikus és modern tárgyak egzséges elosztása és az, hogy inkább kevesebbet tanítsunk, de azt alaposan, ma is megállják helyüket. Sokat tett a magyar tanítási nyelv bevezetése érdekében is; életrajzírója nyomán azt is tudjuk, hogy sárospataki rektorkodása idején indítványt tett egy kollégiumi könyvnyomda felállítására érdekében.

Közben matematikai kutatásait sem hagyta abba. Dolgozott egy trigonometriai munkán, mely *Specimen novae tabulae trigonometricae* stb. címen meg is jelent Pozsonyban, 1807-ben. WOYCIECHOWSKY megállapítása szerint egyedülálló mű az egész világ-irodalomban.²⁵ Alapgondolatát később továbbfejlesztette és eredményeit Kazinczynek ajánlva össze is foglalta egy kisebb dolgozatban.²⁶

Kazinczyval 1806 nyarán lépett érintkezésbe. A szépirodalom volt az, ami őket összehozta. Sipos első, Kazinczyhoz 1806. július 14-én írt leveléhez²⁷ egyik versét is mellékelte s bírálatot kért; a széphalmi mester rövidesen válaszolt s ítéletében a költő franciás antitéziseit sokallta és a „dictio corrigálását“ javallotta azzal a megjegyzéssel, hogy nagy örömet érez „rég óhajtott barátsága“ megszerzésén.²⁸ Sipos szívesen vette Kazinczy kritikáját s „aprólékos jegyzései“ nyomán igyekezett gondolatoktól zsúfolt mondanivalóit könnyebb stílus mezébe önteni. Kazinczyra kezdettől kellemes benyomást gyakorolt Sipos szerény, tudós egyénisége; új ismeretségről sietett beszámolni barátjainak. Mikor azután 1807 júniusában Sárospatakon az évvégi vizsga alkalmából végighallgatta Siposnak Komáromi György vicekurátor fölött tartott halotti beszédét, kezdeti rokonszenve áradó lelkesedéssé nőtt. CSEREY FARKASnak azt írja, hogy Sipos beszéde beillenék Bossuet és Bourdaloue művei közé, s hogy „soha magyarul szebb munka nem mondatott“. ²⁹ Saját nagyságát érző, nemes büszkeség tölti el, mikor tudomására jut, hogy Sipos egyik tanítványával megfigyeltette beszéde reá gyakorolt hatását s erről az érzéséről beszámol őszintén barátjának, Kis Jánosnak is.³⁰ A könnyen lelkesülő Kazinczy szeretett dicsérni és szívesen vette a méltó dicsértetést is, de egyenes és őszinte természete megvetette az érdemen felüli magasztalást; ezért idegenkedett Nagy Ferenc „szertelen és haszontalan“ áradozásaitól, de amely alkoholban a szellem fényének felcsillanását látta, attól nem sajnálta az elismerést. Sipos nem alázkodó hódolattal, hanem a műveiből kiáradó szellemi erővel ragadta meg Kazinczyt és nyerte el barátságát. Ez a barátság idő telével mind bensőségesebbé, eszméktől telítettebbé vált. Munkáikat elkül-

²⁵ I. m. 44, 90–6.

²⁶ *Berichtigung über eine trigonometrische Tafel mit der Aufschrift: Specimen novae tabulae trigonometricae ad compendium systematicae constructionis reductae a Paulo Sipos. 1807.* Nemcsak kéziratban van meg, amint azt Woyciechowsky állítja, (i. m. 52.), hanem megjelent a Váczy János *Kazinczy levelezése* XI, 36–41.

²⁷ *Kazinczy F. lev.* IV, 221. A szóbanforgó vers címe: *Psych.*

²⁸ I. h. IV, 263–4.

²⁹ I. h. V, 82.

³⁰ I. h. V, 91–2.

dözgették egymásnak ítéletmondás végett. 1808 végén Sipos barátjának Sallustius-fordításához fűzött néhány érdekes észrevételt; általános elvként szögezte le, hogy „a' Classicus Írók' fordításában olyan szerentsés szemfényvesztést kell tsinálni, hogy mindenütt a' Fordító helyett a' Szerzőt és a' Szerző nyomában a' Fordítót találjuk“, majd arra figyelmeztet, hogy a magyarosság kedvéért sem ajánlatos túl szabadon fordítani s az átköltés ravasz fogásával élni, vagy a gondolat értelemárynyalatait feláldozni.³¹ Mennyire megszívlelendő tételek ezek ma is, különösen ha bölcséleti munkák fordításáról van szó!³²

1809. augusztus 17-nek napja igen jelentős volt kapcsolataik továbbbi alakulásában. Ezen a napon Sipos professzortársának, Kézy Mózesnek kíséretében meglátogatta Kazinczyt otthonában. Kézyről különben a széphalmi remete azt írja RUMY KÁROLYNAK, hogy „neigte sich vorher zum Empirismus: jetzt ist auch er Fichte's Schüler“,³³ minden bizonnyal Sipos hatása alatt. Ez a látogatás közelebb hozta egymáshoz a két barátot, de főjelentősége abban rejlik, hogy ennek folyománýaképen került Kazinczy érdeklődésének körébe Siposon keresztül a filozófia.

Sipos egy kis magyarnyelvű filozófiai tanulmányát is elvitte Széphalomra s Kazinczy kérésére hosszabb tanulmányozás végett ott is hagyta. A filozófia iránt nem sok bizalmat érző Kazinczynak annyira megtetszett a kis munka, hogy kétszer is lemásolta és egyik lapjára a következő jegyzést tette: „Ez a tudományai, poétai talentomai és szíve feddhetetlen és nemes volta miatt szíves tiszteletet érdemlő ember Prof. Kézy Mózes Urral sétála ki hozzám Ujhelyből Aug. 17 d. 1809. Kedvesen töltöttem társaságokban a napot és a hely, hol az erdőben fetrengettünk, kedves lesz nékem örökre két barátomnak emlékezeete miatt.“ Maga a dolgozat kilenc lap terjedelmű, címe: A' valóság ról.³⁴ Ebben a munkában mutatkozott be Sipos Kazinczynak mint filozófus. Az ismeretelmélet alapvető és ezért igen fontos kérdésére keres feleletet: hogyan jön létre az ismeret? Már maga a probléma felvetése is a módszer modernségéről és helyességéről győz meg; nem a valóság szubstanciális mivoltát vizsgálja, amint a címből következtethetnők, hanem a valóság megismerésének lehetőségeiről beszél és megmagyarázni igyekszik azt a kettősséget, amelyet az ismerő alany elé az érzékelhető világ valósága és a róla alkotott gondolati kép állít. A kérdés azon dől el, hogy a külvilág tárgyai hogyan lesznek gondolati képpé, milyen módon hatolhatunk be gondolattal a rajtunk kívül eső, transzcendens, de általunk érzékelhető valóságba. Sipos megodása a Kant- és Fichte-féle idealizmus szellemében történik. A mi ismeretünk tárgya nem a rajtunk kívül álló, transzcendens valóság, melyet közvetlenül semmi-

³¹ I. h. VI, 135.

³² Talán elég, ha Schwegler bölcsellettörténetének magyar fordítására es Faludi György „átköltéseire“ utalunk: ezek ez alapvető hibákban leledznek.

³³ I. h. VI, 486.

³⁴ L. tölem Sipos Pál kisebb filozófiai művei. Szellem és Élet. VI, 162—6. — Ugyanitt közölt *Filozófiai Tekintések* című dolgozatának második részében újra és bővebben kifejti ismeretelméletének kérdéseit (166—70.).

képpen meg nem ismerhetünk, hanem annak immanens, általunk alkotott belső képe; ezt a képet magunk „teremtjük” és visszavetítjük a valóság adott tárgyaira. „... Két dolog itt épen nincs, — írja Sipos, — hanem azon egy tárgy, melyet a' gondolaton kívül és belől találunk (transcendens és immanens tárgy); nincs sem tárgy gondolat nélkül, sem gondolat tárgy nélkül, csak két szín alatt látjuk azon egyet, mintha vagy a' tárgy válnék gondolattá, vagy a' gondolat testesülne meg a' tárgyban.”³⁵ Az ismerési folyamat képalkotás: ebben a folyamatban szemben áll egymással az Én, az ismerő funkciók logikai csomópontja és a Nemén, a külvilág, amelyre az ismerés irányul; e két tényező egymásrahatásából jön létre az ismeret. Sipos filozófiájában fellelevenedik Kantnak egyik nagy fejlődést ígérő eszméje is, a *rendszer* gondolata: „... Mint egy felhőbe rejtezett istenség, úgy sugárzik a' látható természetből ama' láthatatlan természet”,³⁶ a „megfoghatatlan egység”; sejti azt az őszigazságot, hogy a külvilág tárgyai, „tüneményei” ugyanannak a láthatatlan valóságnak látható jelenései: „Így jelenik meg az, a' mi Véghetetlen a' véges természetben — a' mi megoszthatatlanul Egy, meg oszlott 's ki terjedett formában, a' mi örökké való, az időben.”³⁷ Sipos gondolkodásában ott él a preformált organikus őrendszer eszméje, melynek tört részeit a mi ismeretünk, mint a rendszer egyes darabjait illeszti előre kijelölt helyükre.³⁸ Ez a rendszer a valóság, egy központi szervező erő által organizált egység, melynek mi is részei vagyunk, mint annak megjelenő „tüneménye”, Sipos kifejezésével élve. Kant ismeretelméletének eredményeit Fichte meg látásaival egészítette ki Sipos, mikor az ismerés lehetőségének feltételeit az Én és Nemén szükségszerű viszonyába helyezte és a keresztyén teológiai koncepció világát gyűjtötte meg bölcselétében akkor, amikor az ideális valóság tökéletes szervezethez az istenség létét és erejét érzi. Megértés és merész kiállás jellemzi ezt a felfogást olyan időpontban, amikor nálunk a Kant feletti vita ROZGONYI JÓZSEF és MÁRTON ISTVÁN vezérletével ereje teljében dült s az istentagadás vádja is elhangzott a nagy königsbergi bölcselő ellen. Sipos gondolatait kora műnyelvéhez képest meglepő fordulatossággal, árnyalatokat kihangsúlyozó finomsággal és jó magyarsággal fejezte ki dolgozatában, s így nem csoda, hogy Kazinczy meglepődött és kételyei támadtak a filozófiáról táplált véleménye alaposságának tekintetében.

Mikor a tanulmányt Siposnak visszaküldte, egy levelet is mellékelte hozzá s abban így ír: „Kétszer írtam az itt visszamenő munkát, olly gyönyörködések közt olvastam 's írtam le még mindég; mintha a' Plátó szép álmait olvastam volna, 's akaratom ellen is sokszor szakadt ki ajkamon, melly igen szép! — és sokszor valami olyan rémletes,

³⁵ *A' valóságról.* Uo. 163. ³⁶ Uo. 165.

³⁷ *Filozófiai Tekintések.* Uo. 169.

³⁸ Sipos fejtegetéseit vö. Kant (A tiszta ész kritikája) transcendentális módszertanának 3. főrészével. A tiszta ész architektónikája (Magyarul Alexander és Bánóczy fordításában. Bp. 1913. II kiad. 523—36.). A rendszer gondolatának alapos kifejtését adja Bartók György: *A rendszer filozófiai vizsgálata* című művében. Bp. 1928.

mintha igaz volna, a' mit olvastam.“³⁹ Lelkessedését azonban rögtön elhomályosítja természetének feltörő kétkedése, a szkepticizmus felhője: „... a' megrögzött istentelenség, mely mint Sz. Tamás, csak azt hiszi, mit tapogathat“⁴⁰ s a miskolci cigány példájára hivatkozik, aki még a püspök szavára is csak fenntartással hisz a feltámadásban. Ennek a levélnek tézise és antizézise volt az az ösztönzés, ami Sipos elhatározását kiváltotta: meghódítani ezt a nagy szellemet a teológia és filozófia becsülésének, feltárni előtte e tudományok megújult erőfeszítéseit s megszilárdítani benne azt a fel-felcsillámló idealizmust, mely önerejével taszította Kazinczyt nagy emberi és nemzeti eszmék megvalósítása felé. Mert valójában igazi idealista volt, saját bevallása szerint és tetteiben is, nagy kulturális eszmék hordozója és terjesztője. Csak nem volt, hogy úgy mondjuk, rendszeresen, organikusan idealista, nem volt meg gondolkodásában az a támasztnyújtó bölcseleti alap, ami idealizmusát és hitét kellő erőre emelte volna s megvédte volna a kételkedés feltörő hullámaintól. Szellemi magatartását azonban éppen az jellemzi, hogy főrekvéseiben, eszméiben felül tudott emelkedni a korszellem sötétségén s alkotásaiban, tetteiben valóra tudta váltani az új idők követelte elképzeléseket. Ismerjük vallási nézeteit:⁴¹ nem volt hitetlen lélek, sőt öntudatos kálvinista volt, bár sokat merített a francia felvilágosodás vallásellenes szellemiségéből, de a deista istenszemlélet s a materialista világfelfogás távol állott tőle;⁴² ellensége volt ugyan a vallási fanatizmusnak s lelkes híve, sőt mindenben előmozdítója a felvilágosodásnak, de romantikus lelke visszariadt a szélsőségesek, különösen Voltaire vallásellenes túlkapásaitól és életének egy-egy szakaszában valóságos ellenérzés ébredt benne az enciklopédisták világszemléletével szemben, olyan ellenérzés, melynek hatása alatt a vallás védelmének feladatát tűzte maga elé,⁴³ s amely a francia forradalom véres napjaiban az eszmék diadalát ünneplő lelkesedését irtózáttá változtatta.⁴⁴ Hitében öntudatos volt mind belsőségekben, mind külsőségekben, de benne is erőre kapott az a szkeptikus és sztoikus világnézet, mely a túlhajtott intellektualizmus mellett korának, a francia forradalom viharát és ennek következményeit élő Európa szellemi életének általános jellemzője volt: a sztoikus életbölcselet szó- és fegyvertárával harcolt a felvilágosodás filozófiája a pusztia babonává vedlett vallás ellen és ennek a harcnak a való életben mutatkozó hatása, az igazaknak vélt eszmék összeütközése kételkedést ébresztett erejük érvényességében nemcsak Kazinczyban, hanem sok más kortársában is; ennek az el-lentétességnek érzése adja a kezébe később Eötvösnek is a tollat. A francia forradalom káoszában s az utána következő reakció merevségében szintű váltottak azok az eszmék, melyeknek jegyében a mozgalom megindult: kiábrándulás-féle érzés vett erőt a lelkeken, ha a kitűzött cél, a világosság terjesztésének gondolata nem is vesztette értelmét.

³⁹⁻⁴⁰ *Kazinczy F. lev. VII, 77.*

⁴¹ KRISTÓF GYÖRGY: *Kazinczy vallási nézetei.* Prot. Szemle, 1912: 1-8.

⁴² ECKHARDT SÁNDOR: *A francia forradalom eszméi Magyarországon.* 88.

⁴³ *Pályám emlékezete.* Abafi Nemzeti Könyvtára III, 49.

⁴⁴ NÉGYESSY LÁSZLÓ: *Kazinczy pályája.* 64.

Kétkedés és bizalmatlanság fordult minden, pusztá jelszavá vedlett idea felé és ez a negatív értelmű revízió nem kímélte a vallást és a filozófiát sem; a magyar kortársak gondolkodásán érezhető, hogy a bölcsélet területén az avatottak véleménye többet várt, túljutott a felvilágosodás által fölvetett eszméken.⁴⁵ Egyik végletből a másikba csapott a teológiáról és filozófiáról alkotott vélemény: egyikben ateizmus és teizmus, supranaturalizmus és deizmus, másikkban racionalizmus és szenzualizmus, kriticismus és miszticismus harcolt az igazságért. Ebben a zűrzavarban Kazinczy kereste a kivezető utat és megállapodott abban, hogy a vallás a hit dolga, ami „onnan felülről jön“, de az értelmес hit dolga: „Szükség, hogy hitünk értelmes legyen, de az is szükség, hogy értelmünk vallásos legyen.“⁴⁶ A filozófia területét azonban, mint hozzá kellőleg nem értő, nem tudta ilyen pontosan körülhatárolni; bizonyos kétkedő agnoszticizmussal viseltetett irányában, amely mögött néha-néha feltűnt a vágy a megértés után. Ebben a szemléletében támogatta őt klasszikus műveltsége, különösen a latin írók tanulmányozása, a sztoikusok és Seneca beható ismerete, amely adott ugyan neki bizonyos, az élettel és a filozófiával szemben elfoglalt álláspontot, sőt az istenség keresésének útját is nyitva tartotta előtte, de ez a világszemlélet csak megerősítette benne a filozófiáról alkotott véleményt: életbölcsélet az, az okosan és erkölcsösen élés tudománya; ebben főkéletesen egyetértett a felvilágosodás nagy alakjainak megállapításaival. — Sipos Pál helyes érzéssel fedezte fel Kazinczy lelkének kettősségét: ideáлизmusát, mely a valóság keresésében és alakításában nyilvánult meg, és szkepticismusát, mely a filozófia törekvéseit a teória területéről az egyszerű életbölcsélet mezejére szorította: belátta, hogy az ő feladata abban áll, hogy fokozza barátja érdeklődését a tiszta filozófia iránt, mutassa meg azt az utat, amely a bölcséleten keresztül a fogalmak tisztázásához vezet és avatatlanul elhomályosított eszméknek visszaadja régi fényét. Azt is tisztán látta, hogy a filozófia hitelében kell megerősítenie barátját, hogy bebizonyítsa előtte életből fakadó és életre ható mivoltát és azt, hogy nincs ellenkezés vallás és bölcsélet között, hogy a filozófiának új útjai nyílnak a keresztyén világ- és istenszemlélet megvilágosítására. Siposnak ez utóbbi gondolata érdemel nagy figyelmet a deizmus és supranaturalizmus harcának idején. Kazinczy szívesen fogadta barátja törekvéseit, sőt egyenesen biztatta is, bár nem nagyon bízott saját képességeiben: „... sok van még... a' mit nem értek“, — írja és kér „... egy kis felvilágosítást, a' mit a' munkával (t. i. filozófiai munkákkal) egybe hasonlítván, annyira juthassak, hogy legalább értem, miről van a' szó a' tudósok között, mit én magamnak nem ígerek, hogy valaha ennek a' bölcsességnek popularissa legyek“.⁴⁷ E levél nyomán Sipos elhatározta, hogy nem valami „Rapsodiát, hanem a' helyett valami Egészet“ küld, hogy rendszeres munkával bevezeti barát-

⁴⁵ L. különösen Cserey Farkasnak és Dessewffy Józsefnek Kazinczyval folytatott levelezését.

⁴⁶ *Kazinczy F. lev.* VII, 78.

⁴⁷ I. h. VII, 138.

ját a filozófia ismeretébe. Ezen az elhatározáson eleintén maga is csodálkozott, hiszen valóságos Pálfordulást idézett elő lelkében, mikor elmélyült és eredményes matematikai tanulmányait felcserélte a rendszeres bölcséleti vizsgálódással. Szólni lehetne arról, hogy képességeinek mi felelt meg jobban: a matematika vagy a filozófia; talán megállapodhatunk abban, hogy mindkettőt teljes odaadással és elmélyüléssel művelte s érzéke is volt mindkettőhöz. Bár lelkiismeretfurdalást érzett matematikai tanulmányai elhanyagolásán, idő multával mind jobban belemelegedett a filozófiába. Az ő korában a polihisztor eszme már nehezebben megvalósítható, sőt sok szempontból egyenesen káros volt. Többször említi Kazinczynak, hogy felhívása kivette a krétát a kezéből és „matematikai calculusokkal való bajlódás” helyett egészen másra fordította figyelmét.⁴⁸ Erről az útról azonban nem volt visszatérés s a filozófus Sipos lelki alkatának kibontakozása megindult.

1809. december 1-i keltezésű levelében már küldi elhatározásának első termékét, egy németnyelvű dolgozatot, amelyben a kriticismus bölcselite alapkérdéseinek taglalását kezdi meg. „Ítéld meg, mire nem vészi az ember a’ Barátság!” — írja ebben a levélben: — „én messze vagyok attól a’ tudós állapottól, hogy a’ Filozofiába világot adhassak: még is a’ Barátságért próbát tettem, és irtam, a’ mit irhattam.”⁴⁹ Majd minden további levelének mellékleteként érkezett egy-egy újabb fejezet: az időről és térről, az Én szerepéről a filozófiai gondolkodásban, a Ding an Sich értelméről, a dogmatikus és kritikai bölcsélet viszonyáról és így tovább. Közben megvált a sárospataki iskolától: a hunyadmegyei magyarság nem feledkezett meg róla s megválasztotta tordosi lelkésznek. Anyagi gondoktól mentesen, tökéletes magányban élt itt tovább és innen ír már 1811. január 15-én barátjának; a megnövekedett távolság nem hogy lazította volna kapcsolatukat, hanem inkább erőteljesebbé tette. Levelezésük gyakoribb lett és hangja közvetlenebb. Németnyelvű dolgozatainak csakhamar hasznát látta Kazinczy: 1811. március 11-én azt írja PÁPAY SÁMUELnek, hogy „Snellnek Aestheticaját fordítom annyi magyarázattal, hogy az új Philosophia fel nem avatottja is megérthesse”.⁵⁰ Hol van ez a magabizó hang a kezdeti, saját avatatlanságát hangoztató kijelentésektől! — Sipos ambíciója azonban lassan-lassan túlnőtt azon, hogy pusztán tanítómestere legyen barátjának. Látta, hogy az elvetett mag jó talajba hullott: most már várta a termést is, az idealizmus eszméinek érvényesülését Kazinczy munkáiban. Ebbeli reményeinek több ízben kifejezést is adott, de vigyázott arra, hogy filozófiájának az igazságot új színben feltüntető eredményei ne törjenek váratlanul barátjára: lélekelemző szemmel figyelte szellemi magatartását és ebben a magatartásban igyekezett megragadni azokat a tényezőket, melyek Kazinczy vallásos és filozófiai életképének, hitének és gondolkodásmódjának alakítói voltak. Ezért érdeklődését jó érzékkel olyan

⁴⁸ Sipos Pál három ismeretlen levele Kazinczy F.-hez. Szellem és Élet. V, 107.

⁴⁹ Kazinczy levelezése. VII, 159.

⁵⁰ I. h. VIII, 382.

témakör felé terelte, melyben Kazinczy járatos volt s amely mondhatni összefüggésben állott lelki beállítottságával; tudta, hogy ebben a témakörben még nehéznek tetsző filozófiai spekulációk árán is alkotni fog, különösen ha egy-egy idevágó eszme szépirodalmi megjelenítésére számíthat. A sztoikus életfelfogás ismeretére és ennek a felfogásnak korszerű értelmezésére gondolunk; Kazinczy, bár nem tartotta magát Zenon filozófiája követőjének, mégis többnek látta a sztoicizmus útmutatásait elskatulyázott és önmagáért való ismereteknél s irányelveket merített belőlük mind a szellemi, mind a gyakorlati életfolytatás számára. „Láss! A mit keressz, nyulj be kebledbe, s feltaláltad...”⁵¹ ebben a két sorban látjuk összesűrítve életböleseletét, mely a felvilágosodás kora által felélesztett sztoicizmusban gyökerezik. Magamegismerésén keresztül jut el Isten megérzéséhez: nem törődik azzal, hogy ki mit hisz, neki a fontos csak az, hogy ő értelmes hittel, de nem vakhittel, meg tudja ragadni Isten lényegét. Patriotizmusát összegyeztethetőnek tartia a kozmopolitizmussal, azzal az eszmével, amelyet a sztoa vetett föl elsőként.⁵² Mint esztétikus ember, kételkedik a láthatatlan, ideális valóság létében, melynek nincs meggyőző creje számára, mert a szépség a látható valóságban, a tárgyakban testesül meg. Bízik az ész megismerő crejében s az erkölcsös életfolytatás számára mindennek előtt való. Egész vagyonát a tönkremenésig kulturális célokra áldozza s ha nem is volt éppen közömbös anyagi ügyek iránt, a pénzt eszköznél többre nem tartotta. Ez a szellemi magatartás láttatott vele Seneca műveiben mindent átható gondviselést és, különben jogosan, a keresztyén istenszemlélethez hasonló felfogást. Sipos tisztában volt Kazinczy életböleseletének eredetével; a keresztyén teológus szólalt meg benne akkor, amikor felszólította barátját a sztoicizmus eszméinek tisztázására. Fichte tanulmányozása közben Goethe Prometheusának szakaszaira akadt s a tisztá sztoikus álláspontot képviselő költeményre felhívta Kazinczy figyelmét; ez utóbbi nemsokára küldte már a vers jól sikerült fordítását. Sipos örömmel fogadta kérése gyors teljesítését és németnyelvű munkájának következő fejezetéül a sztoicizmus és a keresztyén vallás viszonyát tűzte ki. Ebben és ekörül folyó levelezésükben kifejti, hogy igaza van az istenekkel dacoló Prometheusnak abban, hogy „...ma is Superstitioval kell harcolni annak, a' ki világositni akarja az elméket, és meg kell támadni azokat a' vélekedéseket, meljeket a' babonaság megszentelt”,⁵³ de nincs igaza a sztoicizmusnak az Istenről alkotott eszméjében, mikor őt minden testi valóságot átjáró észszerű lehelletnek, vagy művészi tűznek nevezi; ez az út egyenesen a pantheizmusra vezet. Nem állíthatjuk, hogy Kazinczyt végleg meggyőzték Sipos érvei, de tanításainak szelleme a filozófus várákozásainak megfelelően lassan-lassan beszüremkedett költeményeibe és gondolkodásán bizonyos változásokat okozott. Így a szokottnál is nagyobb kedvvel merült el

⁵¹ *Gróf Török Lajoshoz*. Abafi Nemzeti Könyvtára. VII, 11.

⁵² *Kazinczy F. lev.* IX, 276. — K. F. levele Musiczky Lucziánnak. 1812.

⁵³ I. h. IX, 86.

teológiai kérdések tárgyalásába, szélesmedrű vallásos vitába elegyedett Tóth Ferenc teológiai professzor, később református püspökkel és ebben a mérkőzésben a naturalizmus, ateizmus, deizmus, protestántizmus és katolicizmus lényegét kifejtő állításaihoz mindig kikérte Sipos véleményét, arra támaszkodva érvelésében. Szépirodalmi alkotásaiban, főleg episztoláiban mind gyakrabban jelentkeznek az új filozófia eszméi: Gróf Török Lajoshoz címzett költői levelét Siposon kívül sokan köszöntötték örömmel, így Kis János, Gyarmathy Sámuel, Cserey Farkas, Döbrentei Gábor és mások is. Valóban ez Kazinczy egyik legjobban sikerült költeménye: metafizikába ágyazott misztikus történet, az időn s úron (Zeit und Raum) keresztül fény felé törő, valóságkereső ifjú története, aki nem saját magában kereste azt, amit tudhat s hihet. Környezete csodálattal fogadta sikerült filozófiai műszavait, s Kazinczy szinte féltékenységet érzett annak láttán, hogy költeményében inkább a filozófust, mint a művészt, a költőt tisztelik.

Amilyen megtermékenyítően hatott Kazinczy költészetére Sipos filozófiája, éppen olyan mértékben alakította Sipos életművét Kazinczy biztatása és bátorítása. 1812 közepéig Kazinczy kérésére készített németnyelvű tanulmányai tizenkilencre szaporodtak; rendszeres és befejezett dolgozat kerekedett ki ezekből, az első érdemleges magyar bevezető a kriticismus filozófiájába.⁵⁴

Nem szabad ezt a munkát úgy tekinteni, mintha abban Sipos egyszerűen kivonatolta volna a kriticismus bölcseleőinek tanulmányait: maga többször állítja, hogy semmit ki nem írt Kantból vagy Fichtéből, hanem szem előtt tartva a kriticismus fő problémáit, saját eredményeit öntötte szisztémába. Központi gondolata mindenestre az volt, hogy megtisztítsa a filozófiát az előítéletektől, magyar művelőit dogmatikus útjukról kritikai ösvényre vezesse és a keresztyén teológia iránta táplált ellenszenvét kiküszöbölje. Ezért tért vissza oly sokszor a lelkiismeret és gondolkodás szabadságának, majd az akarat szabadságának kérdéséhez. Német munkájának különösen két fejezete (Über die Freilickeit és Über die Glückseligkeit) mély benyomást gyakorolt Kazinczyra. Érdekes, hogy ez utóbbi, mint később Aranka György is, nehéznek tartotta ezekben közölt fejtegetéseit, melyeknek eredménye Proteusként siklott ki kezéből; sokszor sóhajt fel, hogy „szörnyű mélység ez a Fichte tudománya“, majd, hogy „átkozott gondolat volt az újabb Metaphysikák két szakaszát versekbe foglalni: Über die Freyheit. Über die Glückseligkeit... Kifáradtam elvégezni.“⁵⁵ Szavaiból az olyan ember türelmetlensége csendül ki, aki érzi, hogy nagy gondolatokat ragadott meg, de nem sikerült még őket teljes mértékben átélnie. Végül azonban mégis csak behatolt értelmükbe és megértése egy tisztahangú költői munkában, a Prof. Sipos Pálhoz címzett episztolában kristályosodott ki. „Elégge ellenkezém: a fény levert“, — írja ebben a költemény-

⁵⁴ Kézirata a M. T. Akadémia kéziratárában *Vorläufige Betrachtungen über die Philosophie* címen eredetiben és Romy Károly másolatában, aki Sipos halála után kiadását tervezte.

⁵⁵ *Kazinczy F. lev. IX, 354.*

ben s tovább, a szabadságról szólva, egyenesen Siposra vonatkoztatja szavait:

*Oh boldog, a kinek már fölkele
Ez a te fényed! Nem fogja az tovább
Téveszteni álfényt; és ha a láthatónak
Behunyja is szemét, ő a világot
Láthatlan ábrázában nézni fogja.
Ő a természetet csak tetszetes
Szükség alatt tekinti; mert szeme,
Szabadság, téged lát való szükségben,
S benned lelél fel a törvényszerűt.*

.....

*A lehető tenálad szünet nélkül
Egyetlen és szükséges. Nem te ingasz,
Hanem az akarát; mert martalékja
Az óhajításoknak, azért erőtlén.
Ez a hatásra intéztetik, s egésznek
Szövénye közt hat: de te, szent szabadság,
Szabadon hatsz, mert egészre hatsz, s egésznek
Szövényén kívül, nem mint egy erő,
Melyet viszonthatás vonz és taszít...⁵⁶*

Kazinczynak meggyőződése volt, hogy „jaj annak, a kinél homály marad az, a mi az értelmesnek nem homály” s bár szkeptikus lelkét, mely ennek a költeménynek utolsó soraiban egész erejével tör felszínre, Sipos idealizmusának soha sem sikerült teljes mértékben megnyernie, mégis elért annyit, hogy a költő Kazinczyt ihletének ritka pillanataiban, valóban értékes alkotások teremtésében befolyásolhatta. Epistolája levelezésén keresztül útjára indult s Kazinczy számára nem remélt sikereket aratott; elég lesz talán ennek bizonyosságára CSEREY FARKAS szavait idéznünk: „Te édes Barátom mind a Tudományra, mind a Mesterségre, mind a Nyelvre nézve Nagyot és szépet tészel az által, hogy Metaphisicai dolgokat versbe adsz elő.”⁵⁷

A szabadság problémáját Sipos később bővebben is kifejtette barátja előtt. Erre az adott alkalmat, hogy 1813 közepén ARANKA György feleletre szólította ebben a kérdésben: „Mitsoda a Szabadság?” Aranka késő vénségében filozófálni kezdett s az öregség halálhoz hajló mentségkeresésével kutatta az ember sorsának és végének, az emberi lélek halhatatlanságának titkait. Naiv fejtegetéseit barátjai elnézéssel fogadták, de egyben mégis szolgálatot tett a magyar filozófia ügyének: véleménynyilvánításra bírt olyan egyéniségeket, mint amilyenek Köteles Sámuel, gróf Dessewffy József, Sipos Pál és mások voltak. Ilyen körkérdése volt a szabadságról felvetett probléma is. Sipos sem nagyon

⁵⁶ Prof. Sipos Pálhoz. Abafi Nemzeti Könyvtára. VII, 56—7.

⁵⁷ Kazinczy F. lev. IX, 393.

bízott Aranka megértésében, de azért készséggel válaszolt felhívására s a kérdést Kazinczyval is megvitatta.⁵⁸ Ennek a válasznak lényege, kevés szóval, a következő: a természet, a látható valóság a kényszerűség világa, ahol minden az oktörvény hatalma alatt áll s ahol hiába keressük a szabadságot; az ember, mint egyrészt természethez kötött, másrészt pedig szellemi lény, testi funkcióiban az érzékelhető valósághoz tartozik és arra vonatkozó megnyilvánulásai, akarata determinálják a természet kényszerítő törvényei által. A szabadság az ember szellemi felében tör valóságra; ott, ahol az egyén felülemelkedik természetes ösztönei szorításán és értéket, elsősorban erkölcsi értéket valószínűsít meg, amikor kényszer nélkül, választás nélkül csak a jót cselekszi. Az ilyen cselekvésre képes szabad akarat az Örökkévaló akaratával egyezik: ezért „ingadozó” és „az óhajások martaléka” Kazinczy episztolájában az érzékelhető valósághoz ragadó akarat, ezért „szent” versében a fényre törőnek szabadsága. S Kazinczy meggyőződéses szkepticizmusának szava, mellyel költeménye végén a bebörtönzött bölcs szabadságának valóságát vonja kétségbe, erőtlenné halkul akkor, amikor Sipos rámutat arra, hogy a prófósza csak testi valóságát őrizheti, de lelkiének kitárulásai előtt mindenféle zár lepattan. Ez az erkölcsi szabadság, a lelkiismeret szabadsága adott erőt Kazinczynak is, hogy fogsága alatt kályhájának rozsdájával és saját vérével írhasse leveleit, munkáit.

A rendelkezésünkre álló hely korlátozottsága nem engedi meg, hogy Sipos és Kazinczy barátságának szellemtörténeti háttérét minden ízében megvilágítsuk: még csak egy probléma szálait szeretnők kevés szóval összefogni. Ez a probléma Sipos vallásbölcseleti munkájának, mondhatni élete főművének keletkezése, sorsa és Kazinczyra gyakorolt hatása körül vet föl kérdéseket.

A szóbanforgó tanulmány megírásának eszméjét még 1812 közepén adta Kazinczy egyik Siposhoz írt levelében. Már ez év elején említi, hogy „szeretném a' Philosophusi dogmák historiáját igen hitelesen tudni”,⁵⁹ szeptemberben pedig így ír: „jó volna papirosra tenni... mit tart azok felől, a mit vallásra tartozó dolgoknak mondunk a keresztyén... s a nem keresztyén... s ezt az Isten, Teremtés' articulussán kellene kezdeni, 's ott végezni, hogy mindez miképen foly bé a' moralra, 's boldogságra. Bár csak Te ezt a munkát megtenni akarnád, de... olly hűséggel, hogy a' ki téged nem ismer, ne tudhassa mit hiszel, és hogy mind a' hat felekezet' tagja azt higgye, hogy a' ki az Ő credóját... írta, az az ő hitén állott.”⁶⁰ Sipos örömmel ragadta meg az eszmét és nemsokára már dolgozata készültéről számol be: „Egy folyó munka alatt vagyok, mely filozófiai gondolatokon indul el és lassan-lassan transformálja magát theologiai gondolatá. A' nevezetesebb dogmák benne előfordulnak kritice világosítva.”⁶¹ Eleintén Sipos maga sem

⁵⁸ Siposnak a szabadság kérdését tárgyaló hat tanulmánya megjelent gondozásomban az Erdélyi Féniks című sorozat I. kötetében.

⁵⁹ Kazinczy F. lev. IX, 270.

⁶⁰ I. h. X, 138.

⁶¹ I. h. X, 215.

tudta, hogy elmélkedéseiből mi fog kikerekedni; csak a cél lebegett tisztán szeme előtt: „végigmenni a keresztyén religio erén“, kritikai fénybe állítani annak tanításait és megkísérteni a keresztyén vallás tökéletes egyeztetését a filozófiával. Munkaközben egyre erősödött az az érzése, hogy itt valami nagyot, egészet fog alkotni: Kazinczy lelkes biztatásai nyomán 1814 végén készen is állott tanulmánya 30 fejezetben, nyomás alá rendezve. Első címe a Sipos által is „negligens titulusnak“ nevezett *Discursiones philosophicae e lucubrationibus hybernis* volt, később azonban ezt a fejezetet dolgozatának bevezetéséül állította s új, összefoglaló címet talált: *Praecipua capita religionis christianae philosophice pertractata*.⁶²

A tanulmány — amint Sipos maga állítja — végigmegy a keresztyén vallás főkérdésein és eredményeiben megtalálni igyekszik azt az utat, amely két szélsőség, a deizmus sorvasztó szorítása és a supranaturalizmus megalkuvása között a keresztyén teológia megújulásához vezet és ezen keresztül magatartást szab a protestáns keresztyén lelki életét élőknek. Sipos szellemét is az a nagy kérdés nyugtalanította, amely kora protestáns teológusait két szembenálló táborba, a racionalizmus és supranaturalizmus hívőinek seregébe s heves viták terére szólította: az ész és kijelentés elsőbbségének, ellentétességének kérdése. E két fel fogás antagonizmusát SCHLEIERMACHER szüntette meg, merészen elvonván a vita alapokát: a vallás szerinte nem tudás, nem cselekvés, hanem belső meggyőződés, szemlélet, érzelem: „közvetlen tudata annak, hogy minden véges és mulandó általános léte a végtelenben és a végtelen által, az örökkévalóban és az örökkévaló által van“.⁶³ Valahogyan így kereste Sipos is a vallás gyökerét a lelkiismeretben: úgy ítélte, hogy nincs „megengesztelhetetlen ellenkezés, de tökéletes *incommunicabilitas* van az ész és a hit között — a hit nem világosította az értelmet; az ész el nem szenteli akaratra az embert. Az ész tudni kíván, és a hit mint valamit tud, kéntelen azt úgy tudni... — a hitre nézve szabadságunkban van mit hidjünk.“⁶⁴ A racionalizmus — szerinte — elárastt észokaival és mindent a természet törvényszerűsége szerint rendez el; a szupernaturalizmus magatartásunkat természetfölötti kényszer hatalma alá rendeli.⁶⁵ Mindkettőben kényszer alatt állunk lelkiismeretünk szabadsága nélkül, mindkettő dogmatizmus; a helyes út a criticizmus útja, mely az ilyen fogalmakat: Isten, szabadság, halhatatlanság, kitörölte ugyan a tudományból, de „nem törölte ki a Szívből, — a lelki esméretből, a hol szabadon fogannak.“⁶⁶ Az igazi vallás érzete ma-

⁶² Ez a címváltozás volt az oka annak, hogy Sipos munkájának lappangó kéziratát mindezeideig sok érdeklődő hiába kereste, sőt Woyciechowsky, bár a kézirat kezében járt, elveszettnek nyilvánította. A dolgozat részben eredeti, részben Sipos egyik tanítványa által másolt kézírata a M. T. A. kéziratárában van Lev. 4r. 31. jelzet alatt.

⁶³ RAUWENHOFF, L. W. E.: *A protestantizmus története*. Ford. Bartha Dezső. III, 185.

⁶⁴ Kazinczy F. lev. XI, 155.

⁶⁵ *Discursiones*, 85.

⁶⁶ Kazinczy F. lev. XI, 124.

gunkban van, Istent magunkban ismerjük meg és saját lelkiünk erejével vagyunk képesek Isten titkaiba hatolni.

Sipos teológiáját Kazinczy a nagy alkotásnak kijáró elismeréssel, a felfedező boldogságával fogadta. Eredményein már nem vitázott, meggyőzöttnek érezte magát. Bár 1814 táján nyelvújításának talán legkeményebb harcát vívta, mégis időt szentelt arra is, hogy Sipos tudományos eredményeit minél szélesebb körben ismertté tegye. Valóságos propagandát fejtett ki leveleiben a tanulmány érdekében: maga tisztázta, a kiadás mihamarabbi reményében, annak kéziratát s majd minden barátjának, köztük Cserey Farkasnak, Dessewffy Józsefnek, Kenderessy Mihálynak, Kis Jánosnak, Köleseynek és másoknak is a legnagyobb elismerés leplezetlen lelkesedésével számolt be a munka elkészültéről. Arra is gondolt, hogy a háborús idők tisztulásával Párizsba küldi a kitűnő latinista Serranak; hadd lássa a külföld, hogy Cicero tollát nálunk is mesteri kézzel forgatják. A dolgozat sorsa azonban kedvezőtlenül alakult: előbb a pesti cenzor akadályozta meg, Helmecky minden közbenjárása ellenére is, megjelenését, majd a kolozsvári egyházi cenzura, Szilágyi György Ferenc utasította el. A Kazinczytól másolt, sajtó alá készített kézirat egyideig a kolozsvári református kollégium könyvtárának birtokában volt, később azonban nyomaveszett.

A *Discursiones* tehát korában nem láthatott napvilágot, pedig jól átgondolt eredményei minden bizonnyal életet öntöttek volna a deizmus hitsorvasztó vallásszemléletébe. Mégis volt azonban közönsége: Kazinczy Ferenc. Ez Sipos szemében többet jelentett a külföld előtt való csillogásnál is. Maga írja egyik Kazinczyhoz címzett levelében,⁶⁷ hogy „...arra az esetre is, ha a' ki nyomtatás el maradna, Te benned én egy Publicumot nyertem meg: Te magad írod, hogy győző ereje volt rád nézve, nekem ez elég s nem kell több. Már előre képzelem örömemet, midőn látni fogom ez utánni írásidből az idealismust még elevenebben pislogni. A' világosság a' te tolladról foljon a' Publicumra; és utat csinál magának.” Sipos törekvései azonban Kazinczy közéleti működésén keresztül sokkal kézzelfoghatóbb, a szó szoros értelmében életbevágó eredményre vezettek: ez utóbbi egyik beszédében, melyet a sátoralj-ujhelyi református gyülekezet 1814. szeptember 4-i egyházi tanácsában tartott, az iskolai oktatás reformjának főproblémájául a vallás és bölcsélet kor- és észszerűsítését állította. Egész beszédét Sipos szelleme hatja át: kifejtette, hogy „nem tiszteletlenség a Vallás szent tanításai eránt, ha a Philosophiától is kölcsönzünk okokat a jót szeretni, s a jót elkövetni” s hogy „az ész és az a szent könyv, melly a mi hitünknek fundamentoma, soha egymással ellenkezésben nincsenek”.⁶⁸ Rámutatott arra is, hogy a vallás lelkiismereti kérdés és hittételek értelmetlen betanulása távol áll igaz lényegének ismeretétől. Beszéde hatásáról nyomban beszámolt Siposnak:⁶⁹ „Soha sem hittem, hogy beszédem olly le-

⁶⁷ *Sipos három ismeretlen levele K. F.-hez.* Szellem és Élet, V, 169.

⁶⁸ *Kazinczy F. lev. XII, 64, 66.*

⁶⁹ I. h. XII, 73. Ez a levél nem Ponori Thewrewk Józsefnek szól, amint Váczy János írja, hanem Siposnak; ugyancsak Siposhoz címezte Kazinczy 1814. január 5. keltezésű, a Váczy-féle kiadásban Ponori Thewrewkhez cím-

verő mennyei fény lehessen... a Consistorium 4-a Febr. determinálá. Fényes, igen fényes napom volt; nem hogy személyem, hanem hogy ügyem nyert."

Ha figyelemmel követjük a filozófus és teológus Sipos szellemi fejlődésének menetét, arra a következtetésre juthatunk, hogy tudományos eredményekben, korszerű meglátásokban gazdag munkássága nem érvényesülhetett és hathatott a maga közvetlenségében; akadályja volt ennek egyrészt a közvélemény minden újra gyanakvó szűklátókörűsége s nagyfokú műveletlensége, másrészt pedig mind egyházi, mind politikai téren a gondolatszabadság korlátozottsága. Az ú. n. elvont tudományok területén, mint amilyen a filozófia és különösen a matematika, általános tájékozatlanság uralkodott: maga Kazinczy és köre sem tudta, hogy Sipos egyike volt kora kiváló matematikusainak még európai mértékkel mérve is s hogy bölcseleti munkássága, teológiai törekvései e két tudomány európai fejlődésének egyik elhatározó irányához csatlakozott. Ő a gondolkodó erdélyi magyar típusa volt, akinek mondanivalói voltak kortársai számára, de akinek beszédét csak az igazán nagy szellem értette meg. Kazinczy személyiségén, működésén és tekintélyén keresztül egy szűkebb körben, de kétségtelenül az akkori magyarság szellemi elitjében mégis jelentkezett az a gondolat- és értékvilág, amelyet Sipos mint az újjászülető európai filozófia és teológia hirdetője képviselt; Kazinczyra nézve pedig barátsága megtermékenyítő volt, eszmék forrása és támasz a magyar műveltségteremtés és nyelvújítás hatalmas munkájában. Benne Kazinczy az öntudatos szellem emberét tisztelte s általa Erdély jobbik felét, az előítélet és kicsinyesség fölé emelkedni tudó, gondolkodó erdélyi magyart ismerte meg. A kettőjük között szövődött barátságban nem a mester és tanuló képe áll előttünk, hanem két egyformán nagy szellem találkozás, ahol Sipos épen úgy tekintély volt a maga területén, a filozófiában, matematikában és teológiában, mint ahogyan Kazinczy is tekintély volt a maga idejében az irodalom terén. Sipost 1816. szeptember 15-én bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy tudományos eredményeit tovább fejlessze, de szellemi hagyatékából, levelezéséből, matematikai, filozófiai, teológiai és költői műveiből tisztán kibontakozik azoknak az eszméknek képe, melyeknek vezérletével az ember teljesebb szellemi magatartás, tisztább tudományos életforma, mélyebb, átélőbb keresztyéni élet elsajátítására törhet. Ebben az értelemben mondanivalói vannak számunkra is.

zett levelét is. Kazinczy első, valóban Ponori Tewrewkhöz írt levele Sipos halála után, 1816. december 14-én kelt. A tévedés a Beöthy-féle Athanaeum névtelen közlőjétől és Szana Tamástól ered, aki Figyelőjében közreadta, hibás címmel, a Ponori Thewrewk hagyatékában talált levelet.

Erdélyi Tudományos Füzetek

Megindította György Lajos

Szerkesztő Szabó T. Attila

Az EME kiadása

12. György Lajos: Két dialógus régi magyar irodalmunkban (1 hasonmással) — 2.—
14. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1926. év — 1.50
17. György Lajos: Egy állítólagos Pancs-lantra-származék irodalmunkban — 1.50
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egyület XVI–XIX. századi kéziratok énekeskönyvei — 1.50
22. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben — 1.50
23. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái — 1.50
26. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében — 1.50
28. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében — 1.50
31. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év — 1.50
33. Balja László: Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye — 1.50
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedűs-kódexe — 1.50
37. Kántor Lajos: Hídvégi gróf Mikó Imre szöveze 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalkotása érdekében — 1.50
42. Kristóf György: Bárá Eötvös József utazásai Erdélyben — 2.50
46. Varga Béla: Az individualitás kérdése — 2.50
52. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1931. év — 1.50
54. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddim-kepcsoltai — 1.50
55. Veress Endre: Gróf Kemény József [1795–1855] (12 képpel) — 4.—
57. Tavasz Sándor: A lét és valóság — 2.—
58. Szabó T. Attila: Adatok Nagygyenef XVI–XX. századi helyneveinek ismeretéhez (1 térképvázlattal) — 2.—
60. Veress Endre: A történetíró Báthory István király (3 képpel) — 2.50
63. Biró József: A kolozsvári Bánffy-palota és lervező mestere, Johann Eberhard Blaumann (7 képpel) — 2.—
65. János Elemér: Az irodalomtörténet-írás legújabb irányai — 1.50
76. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban — 1.20
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1934. év — 2.—
81. György Lajos: Anyanyelvünk védelme — 1.20
82. Grandpierre Edit: A kolozsvári Szent Mihály-templom története (34 képpel) — 2.50
83. Rácz Károly: A níl regényirodalmunk — 2.—
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935. év — 1.20
90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar időszakai sajtótermékek címjegyzéke — 2.—
92. János Elemér: Nyelv és társadalom — 1.50
95. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1936. év — 2.—
96. Kántor Lajos: Czegléi gróf Wass Ottília, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótévedője (4 képpel) — 2.—
98. Lakatos István: A román zene fejlődéstörténete (5 képpel) — 2.—
100. György Lajos: Dr. Bilay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága (1 képpel) — 1.20
101. Szabó T. Attila: Dés helynevei (2 térképvázlattal) — 2.—
102. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1937. év — 2.—
104. Szabó T. Attila: Bábonyi története és települése (68 képpel) — 4.—
105. György Lajos: Az „Erdélyi Múzeum” története (1874–1937) — 2.—
106. Fábián Béla: Nagyked helynevei — 1.—
112. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1938. év — 2.—
114. Szabó T. Attila: A kalotaszegi nagyhírtokok jobbágyságának szolgálatása és adózása (1640–1690) — 2.—
115. Nagy Géza: Geleji Katona István személyisége levelei alapján — 1.20
116. Kántor Lajos: Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Astra megalkulásában és korai működésében — 1.50
118. Imre Lajos: A közművelődés mint társadalmi feladat — 1.—
119. Balogh Artúr: A Nemzetek Szövetsége húsz évi működésének mérlege — 1.20
120. György Lajos: A magyar nábob — 1.50
121. K. Sebestyén József: A Cenk-hegyi Brassóvár vár temploma (11 képpel) — 1.50
122. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1939. év — 2.—
123. Szabó T. Attila: Újabb adatok és pótlások kéziratok énekeskönyveink és verses kézirataink könyvszelvéhez — 1.50
124. Ady László: Magyarkapus helynevei (1 térképvázlattal) — 2.—
125. Nyárády E. Gyula: Kolozsvár környékének mocsárvilága (12 képpel és térképpel) — 2.50
126. K. Sebestyén József: Régi székely népi eredetű emlékeink (20 képpel) — 1.80
127. Biró Vencel: Gr. Battányi Ignác (1741–1793) (1 képpel) — 1.—
129. Ferenczi István: Régészeti megfigyelések a limes dacicus északnyugati szakaszán (12 képpel) — 4.—
130. Herpel János: A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói — 2.50
132. Tóth Zoltán: Jorga Miklós és a székeltek román származásának tana — 2.—
133. Jakó Zsigmond: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai — 2.—
136. Balogh Ödön: Néprajzi jegyzetek a csúgosi magyarokról — 2.50
138. Imre Barna: Mezőbánd helynevei — 3.—
139. Mikó Imre: A törvényhozói Gaszterfő-tellenség — 2.—
141. Entz Géza: A dési református templom (20 képpel) — 2.50
142. Tolnai Gábor: Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító — 1.—
143. Herpel János: Könyvészeti tanulmányok (2 képpel) — 5.—
144. Nagy Géza: Társadalmi ellenfelek a régi erdélyi református egyházban — 1.50
147. Szabó T. Attila: Dés települése és lakossága — 2.—
149. Németh Gyula: Körösi Csoma Sándor lelki alkata és fejlődése (1 képpel) — 2.50
150. Entz Géza: Szolnok-Doboka középkori emlékei (9 képpel) — 3.—
154. Vita Zsigmond: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1940-ben és 1941-ben — 1.50
156. Gazda Ferenc: Gr. Kemény József és Mike Sándor levelezése — 2.50
157. Makkei László: Az erdélyi románok a középkori magyar oklevelekben — 2.—

158. Vité Zsigmond: A Bethlen kollégiumi színjátszás a XVII. és XVIII. században — — — — —	1.50
159. Palotay Gertrud—Szabó T. Attila: Mezőségi magyar himnuszok (137 képpel) — — —	12.—
160. Mikó Imre: A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt — — —	2.50
161. Borbély Andor: Erdélyi városok képeskönyve (22 képpel) — — — — —	3.—
162. Entz Géza: A középkori székely művészet kérdései (16 képpel) — — — — —	3.—
163. Cs. Bogáts Dénes: Háromszéki oklevél-szójegyzék — — — — —	12.—
165. Ferenecz István: Csíkkarcfalvi régiségek — — — — —	1.50
166. Hercepei János: Scholabeli állapotok Apáczai Kolozsvárra jövétele előtt (4 képpel) — — — — —	2.50
167. László Gyula: Erdély településtörténetének vázlata Szent István koráig (4 színes térképvázlattal) — — — — —	3.—
168. Nagy Jenő: Lakodalom a kalotaszegi Magyarvaikon — — — — —	2.—
169. Mozsolits Amália: A magyarországi bronzkor kronológiájáról — — — — —	4.—
170. Vité Zsigmond: A nagyenyedi Bethlen-kollégium ifjúságának irodalmi törekvései a reform-korszak kezdetén — — —	2.50
171. Mikecs László: A moldvai katolikusok 1846–7. évi összeírása (6 térképvázlattal) — — — — —	12.—
172. Jakab Antal: Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században — — — — —	2.50
173. Kristóf György: Reményik Sándor — — — — —	2.—
174. Maknai Ernő: Sipos Pál és Kazinczy Ferenc — — — — —	3.—
175. Mérl István: Középkori temetőink feltárásmódjáról (8 képpel) — — — — —	4.—
176. Nagy Jenő: Család-, gúny- és ragadványnevek a kalotaszegi Magyarvaikon — — — — —	2.—
177. Zunkó Gyula: Egy XVIII. századi torockói napló (2 képpel) — — — — —	2.50
178. Vité Zsigmond: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1912-ben — — —	2.—
179. Palotay Gertrud: A szolnokdombokai Szék magyar himnuszai (71 képpel) — — —	12.—
180. Márton Gyula: Ördöngösfűzész helynevei (1 térképvázlattal) — — — — —	3.50

Megrendelhetők a kiadóhivatalban: Kolozsvár, Király-utca 14.

A felsorolásból kihagyott számok elfogytak.